

Sahabe Tefsirinde Fıkhi Yönelim
Fiqh (Islamic Law) Tendency in Tafsir of Sahabah

Ahmet GÜL

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı
Assistant Professor Dr., Şırnak University, Faculty of Divinity, Department of Tafsir

Şırnak, Turkey

agul_47@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6822-6581>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 19 Eylül / September 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 7 Kasım / November 2019

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2019

Cilt / Volume: 10 Sayı / Issue: 23 Sayfa / Pages: 487-507

Atıf / Cite as: Gül, Ahmet. "Sahabe Tefsirinde Fıkhi Yönelim [Fiqh (Islamic Law) Tendency in Tafsir of Sahabah]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 10/23 (December 2019): 487-507.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.622365>

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye
(Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Öz

Hiz. Peygamber hayattayken sahabe dinî konulardaki aklına takılan sorularına cevap bulmakta zorlanmamaktaydı. Dinî konularda Hiz. Peygamber'e arz etme imkânı bulamadıkları soruları kendi icihadlarına göre de çözüme kavuşturdıkları bilinmektedir. Bu durum genelde Hiz. Peygamber'in takririnden geçen, onayladığı hususlar olarak göze çarpmaktadır. Daha sonraki dönemlerde sahabenin Hiz. Peygamber hayattayken icihadda bulunup bulunmadığı konusu tartışılrsa da sahabe icihadlarına bu dönemde nadiren de olsa rastlanmaktadır. Hiz. Peygamberin vefatından sonra İslam devletinin sınırlarının genişlemesiyle birlikte, İslam'a dahil olan yeni halkların soru ve sorunlarına cevap ve çözüm sadedinde Kitap ve Sünnetten hüküm çıkarma ameliyesi ivme kazanmıştır. Bu da sahabe tefsirinde çeşitli yönelimlere zemin hazırlamıştır. Sahabe, Kur'an'ı tefsir ederken genelde fikhi ve luğavi olmak üzere iki yönelime sahip olmuştur. Fikhi yönelim Fikhi Tefsirin, ayrıca İslam Hukukunun usul ve furuunun temelini oluşturmaktadır. Luğavi yönelim ise Kur'an'ın daha doğru anlaşılmasını sağlayacak dilsel verileri içermekte, nüzûl dönemindeki filolojik bağlamın anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Bu yönelimleri, sahabe tefsirinin başat özellikleri olarak görmek mümkündür. Bu makalede sahabenin tefsirdeki fikhi yönelimi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Sahabe, Kur'an, Fikh, İctihad, Ukûbat.

Abstract

When the Prophet was alive, Sahabah had no difficulty finding answers to his questions on religious issues. It is known that they solved the answers they could not find on religious issues according to their own ijihad. This situation usually it stands out as the points which the Prophet approves of, which are passed on in his account. In later periods, the subject of ijihad was discussed while the Prophet was alive, the ijihad of the sahabah was rarely encountered during this period. With the expansion of the borders of the Islamic State with the death of the Prophet, the task of extracting judgment from The Book and the Sunnah in order to answer and solve the questions and problems of the new peoples who are included in Islam has gained momentum. This provided the basis for various orientations in the commentary of the Sahabah. Sahabah had two tendency when interpreting the Qur'an. These can be classified as fiqh and linguistic (lughavi) tendency. Fiqh tendency is the basis of the procedure and furu of fiqh Tafsir and Islamic Law. Linguistic tendency, on the other hand, contains linguistic data that will provide a more accurate understanding of the Qur'an and contributes to the understanding of the Qur'an. It is possible to see these tendencies as the main characteristics of sahabe exegesis. This article will focus on the Fiqh (Islamic Law) Tendency of the Sahabah.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Sahabah, Fiqh, Ijihad, Uqubat (Punishment).

Extended Abstract

When the Prophet was alive, Sahabah had no difficulty finding answers to his questions on religious issues. It is known that they solved the answers they could not find on religious issues according to their own *ijtihad*. This situation usually it stands out as the points which the Prophet approves of, which are passed on in his account. In later periods, the subject of *ijtihad* was discussed while the Prophet was alive, the *ijtihad* of the sahabah was rarely encountered during this period. With the expansion of the borders of the Islamic State with the death of the Prophet, the task of extracting judgment from The Book and the Sunnah in order to answer and solve the questions and problems of the new peoples who are included in Islam has gained momentum. This provided the basis for various orientations in the commentary of the Sahabah. Sahabah had two tendency when interpreting the Qur'an. These can be classified as *fiqh* and linguistic tendency. *Fiqh* tendency is the basis of the procedure and *furu* of *fiqh Tafsir* and Islamic Law. Linguistic tendency, on the other hand, contains linguistic data that will provide a more accurate understanding of the Qur'an and contributes to the understanding of the Qur'an. It is possible to see these tendencies as the main characteristics of sahabi exegesis.

As the first generation to understand and interpret the Qur'an, the Sahaba both made efforts and made efforts to live it. The witnesses of the Qur'an to the period of descent enabled them to become the authority in this deep understanding activity. In order to understand the Qur'an in the alive of the Prophet and not to go beyond the circle of meaning, they had linguistic and *fiqh* (Islamic Law) tendencies. In this context, it can be said that the interpretation of the Qur'an takes place in these two ways. As a matter of fact, it is not an ordinary struggle for everyone to interpret the Qur'an among the sahabah (companions). The sahabah, who stand out in this regard with their administrative qualities as well as their science education have a place of significance. It is possible to give examples of sahabah such as Umar, Ali and Ibn Abbas, who are considered authority in *Tafsir*.

The tendency of *fiqh* of the Sahabah is the first example of the subjects of *ibadah*, *muamalah* and *ukubah*, which form the general framework of Islamic Law which is shaped today. The rules of *fiqh*, which regulate the relations of the responsible with Allah, constitute the area of worship, and its relations with other individuals and society (state) are also the area of *Muamalah*. This role model emerges as an attempt to make a direct judgment based on the Book and Sunnah. The Sahabah did this with the intention of deepening the understanding of the Qur'an, and the sahabah schol-

ars closed the door to the wrong interpretations and drew a set of possible wrong insights. It is possible to see the Sahaba's Fiqh as a tefakkuh effort in this sense.

The Sahaba's effort to understand the Qur'an is the basis of the Fiqh usul (Methodology of Islamic Law). It is possible to say that the Methodology of Islamic Law) was built on this. As a matter of fact, the provisions given at the beginning or the ijihad are the basis for how the Fiqh should be, which seeks to produce solutions to social issues later. These are nasih-mansuh, muhkem-mutasabih, Makki-Madani, Asbabu'n-nuzul etc. The Qur'an concentrates on matters related to sciences or usul. Here are some of them, as giving them, all would exceed the limits of the article and each could be a subject of independent study.

The Qur'an is a unique book that challenges Arabs and the Arabic language. Since everyone did not have the same understanding capacity at the time of reveal, it was possible to understand the real-metaphorical relationship. This has led to the emergence of different interpretations in jurisprudence and caused a real or metaphorical understanding of the verses.

One of the most important characteristics of the Qur'an is that it can be read with different qiraat (Qur'anic Readings). This wealth in the Qur'an, which has been revealed in seven letters (al ahraf as sab'ah), has been instrumental in the emergence of different interpretations in the Fiqh sense with the execution of different verses by the sahabah. In sahabah' qiraat there is the true one. There are some that are not real. It also contained notes from their annotations, which they added to their musahfs. These differences have led to different provisions in the interpretation of the verses. This article deals with the issues described above.

GİRİŞ

Hz. Peygamberin vefatından sonra İslam Fütûhatı hız kesmeden devam etmiştir. Fethedilen yeni topraklar ve İslam'a yeni giren halklar yeni sorunların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar genellikle fıkhi konularla ilgiliydi. Sahabe bu konuya eğilmiş, sorunların çözümünde öncelikle Kur'ân ve Sünnete başvurmuştur. Buna örnek olarak Yemen'e vali olarak gönderilen Muaz b. Cebel'in tutumu gösterilebilir. Resulullah Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiği zaman kendisine: "Sana bir dava geldiği vakit nasıl hükmedeceksin?" sorusunu sorar. O da "Allah'ın kitabıyla hükmedeceğim" der. Hz. Peygamber: (Meseleyi) Kitabullah'ta bulamazsan? Muaz: "Resulullah'ın sünnetiyle hükmedeceğim!" Hz. Peygamber: "Ne Kitabullah'ta ve ne de Resulullah'ın sünnetinde bulamazsan? Kendi re'yimle icthad edeceğim, (hüküm vermekten) geri durmayacağım. Muaz dedi ki: Bu cevabım üzerine Resulullah (memnun kaldı), göğsüme eliyle vurup: Allah'ın elçisinin elçisini, Allah'ın elçisini memnun edecek usulde muvaffak kılan Allah'a hamdolsun! dedi".¹ Hadisten anlaşıldığı üzere Hz. Peygamberin sağlığında sahabenin Kitap ve Sünnette açıklamasını bulamadıkları sorunlara yine onlardan hareketle çözüm bulma arayışında oldukları görülmektedir. Nitekim Hz. Ali'nin bu konudaki bilgi ve birikimi hem Hz. Peygamber tarafından takdir görmüş, hem de onun sahabe arasında kendisine fetva sorulan kişi olmasına vesile olmuştur. Buna şu olay tanıklık etmektedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali şöyle demiştir: Resulullah beni Yemen'e gönderdiği sırada bazı kimseler aslan avlamak için bir çukur kazmışlardı. Bir aslan gelip bu çukura düşmüş, insanlar da bu çukurun etrafında kalabalık bir şekilde toplandıkları bir esnada bir adam bu çukura düşmüş, düşerken diğerine tutunmuş, diğeri de bir başkasına

¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 230, 236, 242; Tirmizî, "Ahkâm", 3.

tutunmuştu. Sonunda çukura dört kişi düşmüştü. Arslan bu çukura, düşenlerin hepsini yaralamış, hepsi de ölmüşlerdi. Ölenlerin aileleri silahlarına davranmışlar, neredeyse aralarında çarpışma çıkacaktı. Onların yanına gidip şöyle dedim: Siz dört kişi için iki yüz kişi mi öldüreceksiniz? Gelin, ben sizin aranızda bir hüküm vereyim. Eğer hükmümü beğenirseniz bu sizin aranızda uyacağınız bir hüküm olur, beğenmezseniz bunu Resulullah'a götürürsünüz. O hüküm verme hakkına daha çok sahiptir. Bunun üzerine ilk düşen kişiye diyetin dörtte birini, ikinciye diyetin üçte birini, üçüncüye diyetin yarısını, dördüncüye de diyetin tamamının verilmesini emretti. Verilecek olan bu diyetleri de bu çukuru kazın kimseler arasında olan dört kişinin kabilelerine yükledi. Kimileri bu işe kızdı, kimileri rıza gösterdi. Daha sonra Resulullah'ın yanına gittiler, ona olayı anlattılar. Hz. Peygamber: Ben de sizin aranızda hüküm vereyim, dedi. Birisi: Ali aramızda hüküm verdi, deyip Ali'nin verdiği hükmü ona bildirdiler. Resulullah da: "Hüküm Ali'nin verdiği şekildedir" diye buyurdu. Neticede Resulullah Ali'nin verdiği hükmü geçerli kabul edip yürürlüğe koymuştur.²

Yine Hz. Peygamberin huzurunda sahabenin içtihatında bulunduğu bilinen bir gerçektir. Örneğin Kureyza Yahudileri yaptıkları ihanetten dolayı muhasara altına alınmış ve tümü esir olmuştu. Hz. Peygamberin kendileri hakkında adil davranmayacağını düşündüklerinden, eskiden beri iyi ilişkiler içinde oldukları Sa'd b. Muaz'ın kendileri hakkında hüküm vermesini istemişlerdi. Resulullah onların bu teklifini kabul etmişti. Sa'd b. Muaz, Kureyza Yahudilerinin, kadın ve çocuklarının esir edilmesi, eli silah tutan erkeklerinin de öldürülmesi hükmünü verdi. Hz. Peygamber Sa'd'a, "Onlar hakkında Allah'ın istediği şekilde hükmettin"³ buyurarak memnuniyetini dile getirmiştir.

Hz. Peygamberin gıyabında sahabe ayeti delil göstererek içtihatında bulunmuştur. Buna Zâtu's- Selâsil Gazvesinde bulunan Amr b. As'ın başından geçen bir olay örneklik teşkil etmektedir. Amr olayı şöyle anlatmaktadır: "Zâtu's- Selâsil Gazvesinde çok soğuk bir gecede cünüp oldum. Yıkanırsam hastalanıp öleceğimden korktuğum için teyemmüm yaptım, sonra da arkadaşlarıma sabah namazı kıldırardım. Gazvenin dönüşünde arkadaşlar durumu Hz. Peygambere iletiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Ey Amr, cünüpkken arkadaşlarına namaz mı kıldırdın?" diye sordu. Bunun üzerine, "kendi nefislerinizi öldürmeyin, şüphesiz Allah size karşı merhametlidir" (Nisâ 4/29) ayetini okudum ve "buna dayanarak ben de

² Şemsuddin Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el Cami' li Ahkâmi'l Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2006), 18: 150-151.

³ Buhari, "Cihad", 168, Menâkıbu'l- Ensar, 12; Müslim, Cihad, 65.

teyemmüm edip arkadaşlarıma namaz kıldırırım, dedim. Hz. Peygamber tebessüm etti ve başka bir şey söylemedi".⁴

Görüldüğü üzere Amr b. As bu olayda ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalmamak için Hz. Peygamberin gıyabında mesele ile bağlantısı zayıf olsa da⁵ ayeti delil göstermiş; fıkhi bir yorumda bulunarak sonraki nesillere ışık tutacak ilkeye kaynaklık etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamberin bu konudaki takriri sahabenin ilim ve içtihat faaliyetini teşvik edici olmuştur.

Sahabe Kur'ân'ı anlama ve yorumlama noktasındaki hassasiyetini hem usul hem de furu' ile ilgili hususlarda göstermiştir. Hz. Ali'den nakledilen şu rivayet bunu tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır. "Gerçek fakih, insanları Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe düşürmeyen; onlara, Allah'a isyan konusunda kolaylık tanımayan; onları, Allah'ın azabından emin kılmayan; Kur'ân'ı istemeyip başkasına meylederek terk etmeyen kimsedir. Durum şu ki; ilimsiz, anlamadan yapılan ibadette, ilimde, düşünmeden yapılan okumada hiçbir hayır yoktur."⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere fıkıh hem anlamaya hem de bir usule göre yapılması gereken önemli bir uğraştır.

Gerek Hz. Peygamber'in onayı gerekse bu konudaki yetkinlikleri ve dini anlama noktasındaki gayretleri sahabeyi hüküm istinbatına yöneltmiş; onların içtihatla bulunmalarına imkân vermiştir. Bundan dolayı sahabenin en önemli yönelimlerinden birisi fıkhi tefsir olmuştur.⁷ Bu konuda yüzden fazla sahabenin fetvasının kaynaklarda zikredilmesi bahsin önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁸ Bu sahabeden kimisi çok (muksirun) kimi az (mukillun), kimi de ne çok ne az (mutavassitun) olacak şekilde fetvalar vermişlerdir.⁹ Sahabeden kimisinin fıkhi konularda verdiği fetvaların büyük bir kitap oluşturabileceği de dile getirilmektedir.¹⁰ Me'mun'un oğlu Ebu Bekr. b. Musa b. Yakub, İbn Abbas'ın fetvalarını yirmi kitap halinde bir araya getirmiştir.¹¹ Daha sonraları Hz. Aişe, Hz. Ebu-

⁴ Buhari, "Teyemmüm", 7; Ebu Davud, "Teyemmüm", 334.

⁵ Ayet insanların birbirlerinin mallarını haksız yere yememesinden bahsetmektedir. Ticari ilişkilerde uyulması gereken kuralları anlatmakta; haksız kazançların önüne geçmektedir. bk. Kurtubî, *el Câmi'*, 6:247.

⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî, *el-Musnedu'l-Cami'* (Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2013), 158.

⁷ Diğer yönelim için bk. Ahmet Gül, "Sahabe Tefsirinde Luğavi Yönelim", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (Aralık 2016): 175-186.

⁸ Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyub İbnu'l- Kayyim el-Cevziyye, *İlamu'l- Muvakkîin an Rabbi'l- Âlemîn* (Cidde: Daru İbn Cevzi, 1423/2002), 2: 18.

⁹ İbnu'l- Kayyim el-Cevziyye, *İlamu'l-Muvoakkîin*, 2:18.

¹⁰ Bk. Alî b. Ahmed b. Said, İbn Hazm, *Ashâbu'l-Futya mine's-Sahâbeti ve't-Tabiîn*, thk. Seyyid Kesrevi Hasen, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995).

¹¹ İbnu'l- Kayyim el-Cevziyye, *İlamu'l-Muvoakkîin*, 2:18.

bekir, Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud'un fıkhi konulardaki ictihadları bir araya getirilmiştir.¹² Bu çabalar bidayette fıkhi tefsirin nüvelerini oluşturmuştur. Daha sonraları gelişme kat eden bu uğraş, ahkam tefsirleri adıyla birçok te'lifle vücut bulmuştur. Burada fıkha ve fıkhi tefsire temas edildikten sonra sahabenin fıkhi tefsir örneklerine yer verilecektir.

1. SAHABE TEFSİRİNDE FIKHİ YÖNELİM

Derin anlayış ve kavrayış, bir şeyi iyi bilmek¹³ anlamına gelen f-k-h kökünden türeyen fıkıh, "kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesi"¹⁴ olarak tarif edildiği gibi; "dinin ameli hükümlerini belirli delil ve kaynaklarından çıkararak elde edilen bilgi"¹⁵ şeklinde de tanımlanmıştır. Fıkıh kelimesi Kur'an'da türevleri ile yirmi yerde geçmektedir. Kelime Kur'an'da mastar veya isim olarak değil muzârî fiil olarak kullanılmıştır.¹⁶ Bununla anlam ve kavramanın sürekli devam eden ve yenilenen özelliğine işaret edilmiş olabilir. Zira muzârî fiil yenilenme/teceddüd anlamını ihtiva etmektedir.¹⁷

Fıkıh kelimesi, Kur'an'da daha çok anlama veya sözü anlama manasında kullanılmakta; anlaşılması gereken husus olarak da Allah'ın kelamı veya peygamberlerinin getirdiği mesajlar kastedilmektedir.¹⁸

Tevbe Suresinde "İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler." (Tevbe 9/122) buyrulmaktadır. Ayette geçen *te-fakkuh* kelimesi, din üzerine bir anlama faaliyeti, Kur'an'ı anlama çabası olarak yorumlanmaktadır.¹⁹ Bununla birlikte meselenin özünü kavramaya

¹² Bk. Suud b. Abdullah el-Funeysan, *Merviyatu Ummu'l-Mu'minin Aişe fi't-Tefsir* (Riyad: Mektebetu't-Tevbe, 1992); Muhammed Revvas el-Kal'aci, *Mevsuatu Fıkhu Umar b. Hattab* (Beyrut: Daru'n-Nefais, 1989); a.mlf, *Mevsuatu Fıkhu Abdillan b. Abbas I-II* (Mekke: y.y., ts.).

¹³ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, f-k-h md.

¹⁴ Molla Husrev, *Miratu'l-Usul* (Dersaadet: Şirket-i Sahafiye-i Usmaniyye, 1321/1903), 10.

¹⁵ Ahmed b. Alî b. Sabit Hatib el-Bağdadî, *el-Fakih vel Mutefakkih* (Riyad: Daru İbnu'l-Cevzi, 1996), 1: 71.

¹⁶ Bk. Muhammed Fuad Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazil-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Daru'l Kutubi'l-Misriyye, 1364/1945), 525.

¹⁷ Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf el-Endelusî, *Bahru'l-Muhit*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud- Alî Muhammed Muavvid (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 1:165.

¹⁸ Bk. Nisa 4/78; En'am 6/25; A'raf 7/179; Enfal 8/65; Tevbe 9/81,87,122,127; Hud 11/91; İsrâ 17/44,46; Kehf 18/57,93; Taha 20/25; Fetih 48/15; Haşr 59/13; Munafikun 63/3,7.

¹⁹ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turki (Kahire: Hicr, 2001), 12: 76, 85; Fahrudin Muhammed b. Umar er-Razî, *Mefâtihu'l-Ğayb* (Beyrut: Daru'l-Fikr 1981), 17: 231; İsmail b. Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Sami b. Muhammed Seleme (Riyad: Daru Taybe, 1999), 4: 236.

da öncülük etmiş aynı zamanda bu konuda azami gayret göstermişlerdir. Sahabe bu derin anlayış ve kavrama hususunda eşit olmadığı gibi bireysel farklılıklar dolayısıyla da ayetleri farklı anlayabilmekteydi.²³ Bu husus dilsel anlayışta, hüküm istinbatında yoğun olarak kendini hissettirmiştir. Aşağıda buna yer verilecektir.

1.1.1.1. Hakikat- Mecaz İhtimali

Kur'ân-ı Kerim Araplara ve Arap diline meydan okumuş eşsiz mu'ciz bir kitaptır. İndiği dönemde herkesin aynı anlama kapasitesine sahip olmaması sebebiyle lafızları hakikat-mecaz ilişki üzerinde anlaşılabilmiştir. Bu da fikhi olarak farklı yorumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buna şu ayetin anlaşılmasını delil olarak göstermek mümkündür. Ayette "Oruç tuttuğunuz günlerin gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helal kılındı, onlar sizin örtünüz, siz de onların örtülerisiniz. Allah, nefsinize güvenilemeyeceğinizi biliyordu, bu sebeple tevbenizi kabul edip sizi affetti; artık onlara yaklaşabilirsiniz. Allah'ın sizin için takdir ettiğini dileyin. Tan yerinde, beyaz iplik siyah iplikten sizce ayırt edilinceye kadar, yiyeğin için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın. Mescitlerde itikafa çekildiğinizde kadınlarınıza yaklaşmayın. Allah insanlara yasaklardan sakınsınlar diye ayetlerini böylece apaçık bildirir." (Bakara 2/187) buyrulmaktadır. Rivayette geçtiği üzere Adiy b. Hatim ayette geçen *siyah iplik* ve *beyaz iplik* ifadelerini hakiki manada kullanıldığını düşünerek siyah ve beyaz ipliği birbirine bağlamış; ortalık ağarıp birbirinden ayır edilecek zamana kadar beklemiştir. Bunu Hz. Peygambere anlatınca Resulullah da ona tebessüm etmiş buradaki *beyaz iplikten* kastın gündüzün aydınlığı; *siyah ipliğin* de gecenin karanlığı olduğunu bildirmiştir.²⁴

Orucun başlama zamanını, imsakı tayin etme konusunda sahabeden gelen diğer rivayetlerden de anlaşılacağı üzere siyah ipliğin fecri kazibe beyaz ipliğin fecr-i sadıka delalet ettiği görülmektedir. Ayrıca *beyaz iplik* güneş doğmadan önceki aydınlık şeklinde de anlaşılmıştır.²⁵ Bu da orucun başlama vaktini gösterdiği gibi sabah namazının başladığı vakti de göstermektedir. Netice itibariyle sahabeden kimisi bunu hakiki kimisi de karine dolayısıyla mecazi manada anlamışlardır.

²³ Muhammed b. İdris eş-Şafii, *el-Umm*, thk. Rif'at Fevzi Abdulmuttalib (Mansura: Daru'l-Vefa, 2001), 8: 514; Muammer Arangül, *İmam Şafii'nin İmam Malik Eleştirisi* (Konya: Hikmetevi Yayınları, 2017), 215.

²⁴ Buhari, "Savm", 16; Muslim, "Sıyâm", 8; Ebu Davud, "Savm", 18; Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 3: 250-251.

²⁵ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 3: 250-251.

1.1.1.2. Umum- Husus İhtilafı

Arap dilinin bir özelliği de birçok anlamı olan umumi lafızları barındırmasıdır. Bu lafızlar bazı karinelerle hususi anlamlar ifade edebilir. Sahabe arasında lafzın umum veya husus bildirmesi ayetin farklı anlaşılmasına neden olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de "Kadınlarınızdan ay hali görmekten kesilenler ile henüz ay hali görmemiş olanların iddetleri hususunda şüpheye düşerseniz, bilin ki, onların iddet beklemesi üç aydır; hamile olanların iddeti, doğurmaları ile tamamlanır. Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınan kimseye işinde kolaylık verir." (Talak 65/4) buyrulmaktadır. Ayette yer alan *hamile olanlar* ibaresi boşanmış hamile kadın ve kocası ölmüş kadın anlamına gelebileceği gibi sadece boşanmış kadına da delalet etme ihtimali vardır.²⁶ Sahabeden Ubey b. Ka'b ve İbn Mes'ud ayeti umum anlamına hamledeyerek hükmün kocası ölmüş kadın hakkında olduğunu bildirmişlerdir. İbn Mes'ud Talak Suresinin Bakara Suresi 234. ayetinden sonra indiğini bildirerek bu ayetin hükmünün tahsis veya nesh edildiğini bildirmektedir.²⁷ Ubey b. Ka'b'dan gelen rivayette şöyle denmektedir: Ayet nâzil olduğunda Hz. Peygamber'e: "Bu kocası ölen ve boşanan hamile kadın mıdır?" diye sordum. O da bana: "Evet" cevabını verdi."²⁸

Sahabeden Hz. Ali ve İbn Abbas söz konusu ayetin sadece boşanan hamile kadınlarla ilgili olduğunu, kocası ölen hamile kadınların iki müddetin en uzun olanını beklemesi gerektiği görüşündedirler.²⁹

Netice itibariyle sahabeden ayeti hem umumi manasına hamledenler olduğu gibi hususi anlam ifade ettiği görüşünde olanlar da vardır.

1.1.1.3. Lafzın Müşterek Olması

Arap dilinde müşterek birçok lafız vardır. Bunun sebebi Arap kabilelerinin bir lafzı farklı manalarda kullanması ve sonraki nesillere hangi kabile tarafından hangi mana için konduğu zikredilmeksizin intikal etmesi olabileceği gibi, bir lafzın, iki farklı mananın ortak noktasını oluşturan bir anlam için konulmuşken zamanla bu ortak mananın unutulup o iki mana-

²⁶ Ahmed b. Muhammed b. Seleme et-Tahavi, *Ahkâmu'l-Kurani'l-Kerim*, thk. Saduddin Ünal (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 2: 331-341.

²⁷ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 23: 56-57; Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Cevzi, *Zadu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir* (Beyrut: Mektebu'l-İslami, 1984), 8: 293-294.

²⁸ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 23: 56-57; İbnu'l-Cevzi, *Zadu'l-Mesir*, 8: 293-294.

Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 23: 56-57; İbnu'l-Cevzi, *Zadu'l-Mesir*, 8: 293-294.

²⁹ Tahavi, *Ahkâmu'l-Kurani'l-Kerim*, 2: 331-341.

dan her biri için kullanılır hale gelmesi de olabilir.³⁰ Ayrıca bu husus Arap dilinin bir özelliği olan Ezdâddan kaynaklanmaktadır.³¹ Kelimenin birçok anlam ihtiva etmesi sahabe arasında görüş farklılıklarına neden olmuştur.

Kur'ân'da birçok müşterek lafız bulunmaktadır. Kelimedeki iştirak çok anlamlılık, ezdâd gibi sebeplere dayanmaktadır. Ezdâda örnek olarak Tekvîr Sûresi'nde "Kararmaya yüz tuttuğunda geceye and olsun." (Tekvîr 81/17) ayetinde geçen *as'ase* kelimesinin gecenin gelmesi, zifiri karanlığı çökmesi (ikbal), karanlığın çekilmesi *idbar*³² anlamlarının verilmesi gösterilebilir.

Müşterek lafızlar farklı olarak anlaşılabilirdiği için farklı hükümlerin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Kur'ân'da ezdâddan olan *kuru'* kelimesi buna örnek teşkil etmektedir. Ayette "Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler." (Bakara 2/228) buyrulmaktadır. Ayette geçen *kuru'* kelimesi hem temizlik hem hayız anlamına gelmektedir. Bundan dolayı sahabe farklı görüşler belirtmiştir.

Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ud, İbn Abbas kelimenin hayız anlamına geldiğini belirtmişlerdir.³³ Öte yandan Hz. Aişe, Zeyd b. Sabit ve Abdullah b. Ömer kelimenin hayız değil temizlik anlamında olduğu görüşündedirler.³⁴ Hz. Ali ise kadın gusletmedikçe adamın karısını alma hakkına sahip olduğunu, eşine dönebileceği kararını vermiştir.³⁵ Zeyd b. Sabit karısını bir veya iki talakla boşayan adam hakkında kadının üçüncü hayız dönemine girdiği anda adamın eşine dönme hakkı olmadığı hükmüne varmıştır.³⁶

Sahabe arasındaki farklı görüşler Arap dilindeki ezdâd denilen lafızların birbirine zıt anlamlar ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Kelimenin temizlik veya hayız anlamı taşıması daha sonra ekolleşen Hanefi ve Şafii fakihleri arasında ihtilafa sebep olmuştur. Hanefiler kelimenin hayız, Şafiiiler de temizlik anlamında olduğu görüşünü benimseyerek hükmü bu doğrultuda vermişlerdir.³⁷

³⁰ Ferhat Koca, "Müşterek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 33: 173.

³¹ Ezdâdla ilgili geniş bilgi için bk. Abdulmuttalip Arpa, *Kur'ân'da Ezdâd* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2014).

³² Celaluddin es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsir bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Hicr, 2003), 15: 272-273.

³³ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 4: 88-93.

³⁴ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 4: 95.

³⁵ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 4: 94.

³⁶ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 4: 97.

³⁷ Muhammed Alî es-Sabunî, *Revâiu'l-Beyân Tefsiru Ayâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân* (Dımaşk: Mektebetu'l-Gazzalî, 1980), 1: 328.

1.2. Furu' ile İlgili Meseleler

Sahabenin Kur'ân'ı anlama çabası fürû-i fikhın ilk nüvelerini oluşturmaktadır. Fikhın usulden ayrı ikincil olarak ele alınan konularını içeren kısmı furu fikhı olarak adlandırılmaktadır. Genel olarak ibâdât, muâmelât, ukûbat şeklinde tasnif edilen furu fikhın içinde idare, anayasa, mali hukuk, devletler arası hukuk, yargılama, ahval-i şahsiyye gibi başlıklar bulunmaktadır.³⁸ Buna aşağıda bazı örnekler verilecektir.

1.2.1. İbâdât

İbâdât, mükellefin Allah ile olan ilişkilerini düzenleyen fikhî alanı oluşturmaktadır. İbadetler dünyevi bir amaç güdülmeden uhrevî karşılığı beklenerek yapılan amellerdir. Allah'ın rızasını elde etmeyi amaçlamaktadır.³⁹ Sahabe tefsirinde ibadetlerle ilgili yorumlara sıkça rastlanmaktadır. Bunlara şunlar örnek verilebilir. Kur'ân'da "Sayılı günlerde olmak üzere oruç size farz kılındı. Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakir doyumu kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır." (Bakara 2/184) buyrulmaktadır. Ayette geçen yolcunun oruç tutup tutmayacağı konusunda sahabe arasında ihtilaf vardır. Ebu Hureyre yolcunun oruç tutmayacağı görüşündeyken, Hz. Aişe, Hamza b. Amr el-Eslemi'nin: "Ya Resulullah yolcuyken oruç tutayım mı? Dilersen tut, dilersen tutma" hadisine dayanarak dilerse tutabileceği dilemezse tutmayabileceğini savunmaktadır. Ebu Said el-Hudri, İbn Abbas, Enes b. Malik, Cabir b. Abdillâh, Ebu'd-Derda Hz. Peygamberin yolcuyken oruç tuttuğunu, dolayısıyla tutmanın farz olduğu görüşündedirler. Yine onlardan nakledilen aksi görüşler de vardır. Buna göre yolcunun oruç tutmama ruhsatı vardır. Tutmaması tutmasından daha hayırlı görülmüştür.⁴⁰ Burada ayet anlaşılırken Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlere dayanılarak yorumlanmakta, ruhsat veya azimet bunun etrafında şekillenmektedir.

³⁸ Ahmet Akgündüz, "Furu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13: 229.

³⁹ Bilal Aybakan, "Fürû' Fikhî Sistematiği Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (2006): 9.

⁴⁰ İmaduddin b. Muhammed et-Taberi (İlkiya el-Herrasi), *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye. 1983), 1: 68-69; Huseyn b. Mes'ud el-Beğâvi, *Meâlimu't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullâh – Usman Cum'a- Süleyman Muslim (Riyad: Daru Taybe, 1989), 1: 196-197.

Kur'ân'da "Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın." (Bakara 2/196) buyrulmaktadır. Ayette ifade edildiği üzere umrenin farz olup olmadığı sahabe arasında ihtilafa neden olmuştur. Hz. Ali, Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer umrenin hac gibi farz olduğunu bildirirken⁴¹ İbn Mes'ud umrenin nafile bir ibadet olduğunu söylemektedir.⁴² İki görüş incelendiğinde umreyi hac gibi farz görenler olduğu gibi görmeyen sahabiler de mevcuttur. Fikhi mezhepler bu iki görüşten hareket etmişlerdir. Şafii ve Hanbelilere göre hayatta bir kez umre yapmak farz, Malikiler ve Hanefilerin çoğu müekked sünnet olduğu görüşündedirler.⁴³ Bundan dolayı sahabenin fikhi yorumunun mezheplerin içtihadına yansıdığını söylemek mümkündür.

1.2.2. Muâmelât

Mükellefin Allah ile olan ilişkilerini düzenleyen fıkıh kuralları ibâdât alanını, onun diğer bireylerle ve toplumla (devlet) olan ilişkilerini de muamelat alanı oluşturmaktadır. Bu ayrımlar yapılırken Allah-kul arasındaki ilişkiyi göz ardı etmemektedir.⁴⁴ Sahabe fert ile toplum arasında meydana gelen sorunlara çözüm sadedinde örnekler sunmuş, böylelikle fikhi kuralların tanzim edilmesine imkân sağlamıştır. Burada sahabenin fikhi tefsir yönelimine, fûrû-i fikhın muamelatla ilgili alanına kaynak oluşturan birkaç örnek verilecektir.

1.2.2.1. Fethedilen Toprakların Ganimet Olarak Paylaştırılmaması

Hız. Peygamberin vefatından sonra Kur'ân'ı anlama ve yorumlama ameliyesi hızlı bir şekilde devam etmekteydi. Bu karşılaşılan problemlere Kur'ânî çözüm arayışından kaynaklanmaktaydı. Nitekim bu konuda Hz. Ömer'in ictihadları büyük bir yer teşkil etmektedir. Onun anlayışı başlı başına bir çalışma konusu olup bunula ilgili geniş bir kitabiyât da mevcuttur.⁴⁵ Burada onun Kur'ân'ı derin anlayışına ve fikhi yönelişine örnek verilecektir. Ayeti kerimede "Eğer Allah'a ve hakkı batıldan ayıran o günde, iki topluluğun karşılaştığı günde kulumuza indirdiğimize inanıyorsanız, bilin

⁴¹ Beğâvi, *Meâlimu't-Tenzil*, 1: 217.

⁴² Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 3: 336.

⁴³ Abdurrahman el- Cezerî, *el-Fıkhu ala Mezahibi'l-Erbaa* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 1: 615; Mehmet Boynukalın, "Umre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42: 151.

⁴⁴ Aybakan, "Fûrû' Fıkıh", 8.

⁴⁵ Bk. Muhammed Revvas el-Kal'acî, *Mevsuatu Fıkhu Umar b. Hattab* (Beyrut: Daru'-Nefais, 1989); Ali Osman Gezgin, *Özgün Bir Kur'ân Yorumu: Hz. Ömer Örneği* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009); Gökhan Atmaca, *Hız. Ömer'in Kur'ân Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011).

ki, ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamber'in ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır. Allah her şeye Kadir'dir." (Enfâl 8/ 41) buyrulmaktadır.

Ayette savaştan ganimet olarak alınan herhangi bir şeyin beşte birinin mutlaka Allah'ın, Peygamberinin, yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcuların olduğu bildirilmiştir.⁴⁶ İbn Abbas'tan nakledildiğine göre savaşta elde edilen ganimet beşe bölünürdü. Beşte dördü savaşanlara verilir, beşte biri ise tekrar dörde bölünürdü. Biri Allah'a ve Resulüne tahsis edilirdi. Bu pay, Resulullah'ın akrabalarına verilirdi. Resulullah bu beşte birden hiçbir şey almazdı. Kalanın dörtte biri yetimlere, dörtte biri yoksullara ve dörtte biri de yolda kalmışlara verilirdi. Allah için ayrılan pay Kabe'ye, Resulullah'ın payı hayatta sarf ettiği şekilde Müslümanların maslahatına veya devlet başkanın yetkisi dahilinde istediği yere, akrabalara ait olan kısım Haşim oğulları ve Muttalib oğullarına⁴⁷, muhtaç Müslümanlara ve yolda fakir düşenlere verilmek üzere pay edilmekteydi.⁴⁸

Fetihlerden sonra ganimet olarak ele geçen topraklar sahabe mücahitler arasında paylaşılmak istenmişti. Fatihler Hz. Ömer'den ganimetlerin beşe ayrılmasını, kendilerine beşte dördlük kısmın dağıtılmasını, kalanın da beytülmale verilmesini talep etmişlerdi. Hz. Ömer bu isteği reddetmiş; fethedilen arazileri sahiplerine bırakmış, arazi sahiplerini haraca bağlamış ve cizye vermekle mükellef kılmıştır. Buna gerekçe olarak "Ey inananlar! Onların mallarından, Allah'ın Peygamberine verdiği şeyler için siz ne at ve ne de deve sürdünüz; fakat Allah peygamberlerine, dilediği kimselere karşı üstünlük verir. Allah her şeye Kadir'dir." (Haşr 59/6) ayetini delil göstererek Nadir oğullarından alınan malların, yüce Allah'ın, Müslümanlar tarafından onlar üzerine herhangi bir at ve deve sürülmeksizin Resulüne vermiş olduğu feyler olduğunu, bu ganimetlerin, Hz. Peygambere ait olduğunu belirtmiştir. Bu feyden Hz. Peygamberin bir yıllık harcamalarını ayırdığını, geri kalanı ise, savaş için ata ve silaha, Allah yolunda savaş hazırlığı olmak üzere harcadığını delil göstererek toprakların dağıtılmasına izin vermemiştir.⁴⁹ Ayrıca Hz. Ömer mal ve servetin tekelleşmesini önlemek,⁵⁰ gelecek kuşaklara miras bırakmak için böyle bir yol izlemiştir. Sahabe de bu konudaki Hz. Ömer'in

⁴⁶ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 9: 184-200.

⁴⁷ Haşimoğulları ve Muttaliboğullarının ganimetteki payı hakkında farklı bir değerlendirme için bk. Muammer Arangül, "Kirin Zekâta Nisbeti ve Bunun Fıkhî Yansımaları", *Bilimnâme* 38 (Ekim 2019): 620-623.

⁴⁸ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 11: 184-200; Kadı Beydavi Nasiruddin Abdullah b. Umar b. Muhammed, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil* (Beyrut: Daru İhyai Turasi'l-Arabi, ts.), 3: 60.

⁴⁹ Kurtubi, *el Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 10: 25.

⁵⁰ Bk. Haşr, 59/7.

içtihadına muvafakat etmiştir.⁵¹ Neticede ganimetin beşte birini Allah için ayırmak, onu da beş hisseye ayırıp geri kalanı belirtilen beş gruba taksim etme, ganimetlerin Allah ve resulüne aidiyeti gibi hususlar, onların kamu yararına harcanması⁵² gerektiği şeklinde anlaşılmış, Hz. Ömer de bunun öncülüğünü yaparak ayeti maksadına uygun bir biçimde yorumlamıştır. Burada Hz. Ömer'in meseleye yaklaşımının fıkhi tefsire yöntem olarak kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür.

1.2.2.2. Kelâle

Sahabe, hakkında Kur'ân ve Sünnette bilgi sahibi olmadığı konuları tefsir etmeye her ne kadar sıcak bakmasa da bunu yapmıştır. Gerek idarecilik bakımından yetkinlikleri gerekse şahsi yetenekleri yönüyle temeyyüz eden sahabiler rey ile yorum yapmışlardır. Buna Hz. Ebubekir'in kelâle konusunda yaptığı yorumu örnek verebiliriz.

"Eğer bir erkek veya kadına kelâle yollu (çocuğu ve babası olmadığı halde) varis olunuyor ve bunların ana-bir erkek veya bir kız kardeşi bulunuyorsa, her birine edilen vasiyetten veya borçtan arta kalanın altıda biri düşer; ikiden çoksalar, üçte birine, zarara uğratılmaksızın ortak olurlar. Bunlar Allah tarafından tavsiye edilmiştir. Allah bilendir." (Nisâ 4/12) ve "Senden fetva isterler de ki: "Allah size ikinci dereceden mirasçılar hakkında fetva veriyor: Şayet çocuğu olmayıp bir kız kardeşi bulunan kimse ölürse, bıraktığının yarısı kız kardeşe kalır. Fakat kız kardeşinin çocuğu yoksa kendisi, ona tamamen varis olur. Eğer iki kız kardeş kalmışsa, bıraktığının üçte ikisi onlardır. Eğer mirasçılar erkek ve kadın kardeşlerse, erkeğe, iki dişinin hissesi kadar vardır. Doğru yoldan saparsınız diye Allah size açıklıyor. Allah her şeyi bilir." (Nisâ 4/176) buyrulmaktadır.

Ayette geçen kelâle konusunda bilgi sahibi olmadığını söyleyen Hz. Ebubekir yine de ayeti şu şekilde yorumlamıştır. Nisâ Sûresi'nin başında nâzil olan ayet ferâiz hakkındadır. Allah Teâlâ bu ayeti, çocuk ve baba hakkında indirmiştir. İkinci ayeti koca, kan, ana bir kardeşler hakkında indirmiştir. Nisâ Sûresi'nin sonundaki ayeti ise; babadan ve anadan kız ve erkek kardeşler hakkında indirmiştir. Enfâl Sûresi'nin sonundaki ayeti ise, asabe yoluyla akrabalıkları olanlardan Allah'ın kitabında bazısı bazısından üstün tutulan akrabalar hakkında indirmiştir. Kelâle babası ve çocuğu

⁵¹ Ebu Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sadık Femhavi (Beyrut: Daru İhyai Turasi'l-Arabi, 1992), 5: 319.

⁵² Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, ts.), 4: 279.

olmadan ölen kimsedir.⁵³ Görüldüğü üzere Hz. Ebubekir kendi bilgi ve görgüsü dahilinde Kitap ve Sünnete dayanarak ayetlerden hüküm çıkar-
mış, meseleyi çözüme kavuşturmuştur.

1.2.3.Ukûbat

Sahabe İslam hukukunun önemli kategorilerinden birisi olan ve şer'î olarak belirlenmiş yahut yetkililerin takdirine bırakılmış bütün cezaları ifa-
de eden, içerisinde, had, kısas, tazîr cezaları yer alan ukûbât⁵⁴ konularında
çeşitli hükümler vermiştir. Sahabe karşılaştığı durumları kitap ve sünnetin
süzgecinden geçirerek hayata tatbik etmekteydi. Herkesin anlama ve kav-
rama potansiyeli farklı olduğu için kimi zaman yanlışlara düşülebilmekteydi.
Bu yanlıştan dolayı gereken cezai müeyyideler yetkili kişiler tarafından
infaz edilmekteydi. Nitekim Hz. Ömer halifeliği döneminde Kudame b.
Maz'un'u Bahreyn'e vali olarak atamıştı. Kudame valiyken Abdulkays ka-
bilesinin reisi Carud b. Mualla Hz. Ömer'e içki içtiğini haber vermiş ona
had cezası tatbik etmesini istemişti. Bunun üzerine Hz. Ömer şahit istemiş,
Ebu Hureyre'yi şahit olarak göstermişti. Ebu Hureyre onu içki içerken değil
sarhoş ve kusarken gördüğünü söyleyince Hz. Ömer bununla yetinmemiş,
Ebu Hureyre Hz. Ömer'e Kudame'nin karısı Hind'e meseleyi sormasını istemiştir.
Hind bunu doğrulayınca Hz. Ömer Kudame'yi çağırıp ona had ce-
zası vereceğini bildirmiştir. Kudame içki içse bile kendisine celde cezasının
uygulanamayacağını belirtince Hz. Ömer bunun sebebini sormuştur. Kuda-
me "İman eden ve iyi işler yapanlara, hakkıyla sakınıp iman ettikleri ve iyi
işler yaptıkları, sonra yine hakkıyla sakınıp iman ettikleri, sonra da hakkıyla
sakınıp yaptıklarını, ellerinden geldiğince güzel yaptıkları takdirde (haram
kılınmadan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur. (Önemli olan inandık-
tan sonra iman ve iyi amelde sebattır). Allah iyi ve güzel yapanları sever."
(Maide 5/93) ayetini delil getirmişti. Bedir, Uhud, Hendek gazvelerine ka-
tılmasına rağmen Hz. Ömer ona ayeti yanlış tevil ettiğini söylemiş ve had
cezasını infaz etmiştir.⁵⁵

Hz. Peygamber döneminde içki içene sopa, ayakkabı ve elle had ceza-
sı uygulanırken, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer zamanında bu ceza kırk sopa
şeklinde uygulanmıştır. Kudame ile ilgili sahabenin görüşü sorulduğunda
Hz. Ali, içki içtiğinde sarhoş olacağını sarhoşun saçmalayacağını, saçma-
layanın da iftira atacağını, iftiracının da seksen değnekle cezalandırılması

⁵³ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 3: 483.

⁵⁴ Alî Bardakoğlu, "Ceza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7: 473.

⁵⁵ Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, 12: 88; Kurtubi, *Cami' li Ahkâmi'l Kur'ân*, 8: 174.

gerektiğini söylemesi üzerine Hz. Ömer seksen değnekle cezalandırılmasını emretmiştir.⁵⁶ Ayet içki yasaklanmadan öncekilerin durumlarının sorulması üzerin inmişse⁵⁷ de bunu Kudame gibi sahabiler yanlış anlamış, İbn Abbas ve Hz. Ömer'in kılavuzluklarıyla doğrusunu öğrenmişlerdir. Ayrıca had cezası 40 değnek olmasına rağmen Hz. Ali, had ve kısas cezası dışında kalan, yani naslarla belirlenmemiş, takdir ve tayini kanun koyucuya bırakılmış bulunan tazîr cezasıyla bunu seksene çıkarmıştır. Bu da sahabe arasında anlayış ve görüş farklılıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Zira herkes aynı kültür birikimine sahip değildir. Bu da ayeti yanlış anlama ihtimalini doğurmaktadır.

Sahabe arasında ukûbâtla ilgili birbirini nakzeden uygulamalardan ziyade birbirini tamamlayan hususlar göze çarpmaktadır. Bu daha çok tazîr olarak ifade edilen hükümlerde karşılaşmaktadır. Hz. Ali'nin kırk celdeye kırk tane daha eklemesi bu kabilden görülebilir. Bu konuda örnekleri artırmak⁵⁸ makalenin sınırlarını aşacağından bununla yetinmek yerinde olacaktır.

1.3. Kıraatlerle İlgili Meseleler

Kur'ân'ın en önemli özelliklerinden birisi de farklı kıraatlerle okunabilmesidir. Yedi harf üzere indirilen Kur'ân'daki bu zenginlik sahabenin farklı kıraatler icra etmesiyle fıkhi anlamda farklı yorumların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Sahabenin kıraatlerinden sahih olanı olduğu gibi sahih olmayıp Mushaflarına ekledikleri açıklama kabilinden notları da ihtiva etmekteydi. Bu farklılıklar ayetlerin tefsirinde farklı hükümlerin çıkmasına neden olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar, ellerinizi, başlarınızı mesh edip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp oldunuz ise, boy abdesti alın. Hasta yahut yolculuk halinde bulunursanız yahut biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunmuşsanız (cinsî birleşme yapmışsanız) ve bu halde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve (dirseklere kadar) ellerinizi onunla mesh edin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size (ihsan ettiği) nimetini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz" (Maide 5/6) buyrulmaktadır. Kıraatleri sahabeden alan kıraat imamları ayette geçen *erculikum/erculekum* ayaklarınızı lafzını hem mansub hem mecrur olarak okumuşlardır. Ayette

⁵⁶ Kurtubi, *Cami' li Ahkâmi'l Kur'ân*, 8: 173-174.

⁵⁷ Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, 12: 88; Alaüddin Alî b. Muhammed el-Hazin, *Lubâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 2: 7.

⁵⁸ Bk. Kurtubi, *Cami' li Ahkâmi'l Kur'ân*, 8: 173-174; Sabuni, *Revaiu'l- Beyan*, 2: 5-55.

geçen ayaklarınızı ifadesini Mansub okuyanlar ayakların yıkanması gerektiğini ve bunun farz olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Sahabenin çoğu bu görüştedir. Mecrur okuyanlar kelimeyi *biruûsiküm* kısmına atfederek ayakların mesh edilmesinin farz olduğu görüşüne varmışlardır. Sahabeden İbn Abbas ve Enes b. Malik'in bu görüşte olduğu nakledilmektedir.⁵⁹ Yine ayette geçen cünüp iseniz temizleniniz kısmına dayanarak Hz. Ömer İbn Mes'ud su ile yıkanmadan teyemmümle cenabetin giderilemeyeceğini, dolayısıyla farz namazını suyu bulana kadar geciktireceğini belirtmişlerdir.⁶⁰

Sonuç olarak sahabenin fıkhî konulara mesned teşkil eden kıraat farklılıklarının olduğunu ve bunun yukarıda anlatılan ahkama taalluk eden hükümlere delil olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Sahabe Kur'an'ı anlama ve yorumlama noktasında ilk nesil olarak hem çaba göstermiş hem de onu yaşama hususunda gayret etmiştir. Kur'an'ın nüzûl dönemine şahitlikleri onların bu derin anlama faaliyeti içerisinde otorite olmalarını sağlamıştır. Hz. Peygamber'in sağlığında Kur'an'ı anlamak ve anlam dairesinin dışına taşmamak için luğavi ve fıkhî yönelime sahip olmuşlardır. Bu bağlamda Kur'an tefsiri amelîyesinin bu iki yol üzerinde cereyan ettiği söylenebilir. Nitekim sahabenin arasında Kur'an'ı tefsir etmek herkesin yaptığı alelade bir uğraş değildir. Bu konuda ilim tahsil ve tedrisinin yanında idareci vasıflarıyla da öne çıkan sahabilerin mümtaz bir yerleri vardır. Bunlara Hz. Ömer, Hz. Ali ve tefsirde otorite kabul edilen İbn Abbas gibi sahabileri örnek vermek mümkündür. Bunlar gerek dinde tefakkuh gerekse tahannüs noktasında numune-i imtisal olmuş, tefsirlerinde ufuk açıcı yorumlarda bulunmuşlardır.

Sahabenin fıkhî yönelimi bugün şekillenmiş olan İslam hukukunun genel çerçevesini oluşturan, ibâdât, muâmelat, ukûbât konularında ilk örneği teşkil etmektedir. Bu örneklik doğrudan Kitap ve Sünnete dayalı bir hüküm çıkarma uğraşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sahabe bunları, Kur'an'ı anlamada derinleşme niyetiyle yapmış, yanlış yapılan tevillere âlim sahabiler kapıyı kapatarak muhtemel yanlış anlayışlara set çekmiştir. Sahabenin fıkhîni bu anlamda bir tefakkuh amelîyesi olarak görmek mümkündür.

⁵⁹ Abdulhak b. Ğalib b. Atiyye el-Endelusî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsiri Kitabi'l-Azîz*, thk. Abdusselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 2: 163.

⁶⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 2: 163.

KAYNAKÇA

- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Kahire: Daru'l Kutubi'l-Mısriyye, 1364/1945.
- Akgündüz, Ahmet. "Füru", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Arangül, Muammer. "Kirin Zekâta Nisbeti ve Bunun Fıkhî Yansımaları". *Bilimname* 38 (Ekim 2019): 593-638.
- Arangül, Muammer. *İmam Şafii'nin İmam Malik Eleştirisi*. Konya: Hikmetevi Yayınları, 2017.
- Arpa, Abdulmuttalip. *Kur'ân'da Ezdâd*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2014.
- Atmaca, Gökhan. *Hz. Ömer'in Kur'ân Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Aybakan, Bilal. "Fürû'Fıkıh Sistematiği Üzerine". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2006/2): 5-32.
- Bağdadî, Ahmed b. Ali b. Sabit Hatib. *el-Fâkih ve'l- Mutefakkih*. Riyad: Daru İbnu'l-Cevzi, 1996.
- Bardakoğlu, Ali. "Cezâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Beğavî, Huseyn b. Mes'ud. *Meâlîmu't-Tenzil*. Thk. Muhammed Abdullah – Usman Cum'a- Süleyman Muslim. Riyad: Daru Taybe, 1989.
- Beşer, Faruk. "Bir Bilgi Türü Olarak Fıkıh ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi". *Usul: İslâm Araştırmaları* (Ocak-Haziran 2006): 33-62.
- Boynukalın, Mehmet. "Umre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed es-Sadık Femhavi. Beyrut: Daru İhyai Turasi'l-Arabi, 1992.
- Cezerî, Abdurrahman. *el-Fıkhü ala Mezâhibi'l-Erbaa*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. *el-Musnedu'l-Cami'*. Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2013.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Zehraevyn Yayınları, ts.
- Endelusî, Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf. *Bahru'l-Muhît*. Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud- Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Funeysan, Suud b. Abdullah. *Mervıyyatu Ummu'l-Mu'minin Aişe fi't-Tefsir*. Riyad: Mektebetu't-Tevbe, 1992.
- Gezgin, Ali Galip. *Özgün Bir Kur'ân Yorumu: Hz. Ömer Örneği*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- Gül, Ahmet. "Sahabe Tefsirinde Luğavi Yönelim". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (Aralık 2016): 175-186.
- Hazin, Alauddin Ali b. Muhammed. *Lubâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Atıyye el-Endelusî, Abdulkhak b. Ğalib. *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsiri Kitabı'l-Azîz*.

- Thk. Abdusselam Abdüşşafi Muhammed. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Said. *Ashabu'l-Futya mine's-Sahâbeti ve't-Tabiîn*. Thk. Seyyid Kesrevi Hasen. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Kesir, İsmail. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*. Thk. Sami b. Muhammed Seleme. Riyad: Daru Taybe, 1999.
- İbnu'l- Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub. *İ'lâmu'l-Muvakkiîn an Rabbi'l-Âlemin*. Cidde: Daru İbn Cevzi, 1423/2002.
- İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zadu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*. Beyrut: Mektebu'l-İslami, 1984.
- Kadı Beydavî, Nasiruddin Abdullah b. Umar b. Muhammed. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*. Beyrut: Daru İhyai Turasi'l-Arabi, ts.
- Kal'acî, Muhammed Revvas. *Mevsuatu Fıkhu Umar b. Hattab*. Beyrut: Daru'n-Nefais, 1989.
- Kiyâ el-Harrâsî, İmaduddin b. Muhammed et-Taberi. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- Koca, Ferhat. "Müşterek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kurtubi, Şemsuddin Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el Câmî' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2006.
- Memduhoğlu, Adnan. *Sahabenin İctihad Anlayışı*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.
- Molla Husrev. *Miratu'l-Usul*. Dersaadet: Şirket-i Sahafiye-i Usmaniyye, 1321/1903.
- Razî, Fahrudin Muhammed b. Umar. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981.
- Sabunî, Muhammed Ali. *Revâiu'l- Beyân Tefsîru Ayâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*. Dımaşk: Mektebetu'l-Gazzalî, 1980.
- Suyuti, Celaluddin. *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. Kahire: Hicr, 2003.
- Şafii, Muhammed b. İdris. *el-Umm*. Thk. Rif'at Fevzi Abdulmuttalib. Mansura: Daru'l-Vefa, 2001.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turki. Kahire: Hicr, 2001.
- Tahavî, Ahmed b. Muhammed b. Seleme. *Ahkâmu'l-Kur'âni'l-Kerim*. Thk. Saduddin Ünal. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Türcan, Selim-Gezer, Süleyman. "Fıkhi Tefsir Geleneği". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar I*. Ed. Mehmet Akif Koç-İsmail Albayrak. 185-204. Ankara: Otto Yayınları, 2013.